

Sv. Ambrozije – tisućušetota obljetnica smrti

Anto MIŠIĆ

Sažetak

Prigodom tisućušetote obljetnice smrti sv. Ambrozija papa je Ivan Pavo II. objavio apostolsko pismo *Operosam diem* u kome opisuje život, pastoralno i spisateljsko djelovanje milanskog biskupa iz četvrtog stoljeća, ističući njegovu aktualnost u pripravi na jubilej 2000. Slijedeći strukturu papina pisma, ovim prikazom se želi donijeti osnovne podatke o Ambrozijevu životu, spisima, pastoralnom i socijalnom djelovanju. Rimljanin podrijetlom, a rođen u Trijeru, glavninu svoga života i djelovanja proveo je u Milanu, isprva kao visoki državni službenik a potom kao biskup. Njegovu pastoralnu djelatnost obilježila je borba protiv arijanske hereze no bijaše vrlo aktivan u propovijedanju kojim je odlučno utjecao i na obraćenje sv. Augustina, kao i duhovnom odgoju svećenstva, a ponad svega kao osoba Bogu posvećena života. Značajno je njegovo političko–socijalno djelovanje, a posebno je istaknut odnos prema caru Teodoziju. Uz svoje pastirske aktivnosti Ambrozije je značajan i kao pisac brojnih djela koja se mogu tematski razvrstati u ezgegetska koja su i najbrojnija; te moralna, dogmatska i pastoralna. U spisima je lako uočljiv utjecaj poganskih i kršćanskih pisaca, navlastito Cicerona, Origena, Euzebija i Kapadočana. Premda ne bijaša izvoran mislilac Ambrozije je vrlo značajan kao širitelj bogatstva spisa istočnih ranokršćanskih pisaca, čije je ideje prenosio s istančanim osjećajem za pravovjernost nauka i praktičnošću u primjeni. Jedan je od najvažnijih svjedoka pravovjernosti u zapadnom kršćanstvu. Upravo tu njegovu svjedočku ulogu u pravovjernosti i pobožnosti ističe i papa u svome apostolskom pismu.

Uvod

Prigodom tisućušetote obljetnice smrti sv. Ambrozija, a na zamolbu sadašnjega milanskog nadbiskupa kardinala Carla Mirije Martinija, Papa je Ivan Pavao II. objavio apostolsko pismo *Operosam diem*,¹ u kojem ocrtava Ambrozija kao Pastira istodobno čvrsta i krotka, čovjeka opomene i praštanja, odlučna protiv zablude i strpljiva sa zabludjelima. Ističe njegovu zahtjevnost prema vladarima, uz istodobno poštivanje države; njegov trajan odnos s carevima i bliskost s običnim pukom. Temeljit kao pisac i neumoran kao pastoralni djelatnik Ambrozije je postao značajna ličnosti svoga vremena, čiji je utjecaj

1 Apostolsko pismo *Operosam diem*, objavljeno je u Vatikanu 1. XII 1996., tiskano u *L'Osservatore romano* od 6. XII. 1996., str. 1. 4–6.

daleko nadmašio okvire milanske biskupije i četvrtog stoljeća u kome je živio. Godišnjica se Ambrozijeve smrti podudara s 1997. godinom koja je prva u trogodišnjoj pripremi na veliki jubilej 2000. Papa u pismu razmišlja o životu i djelima sv. Ambrozija tražeći duhovne poticaje u pripremi na novo tisućljeće. Slijedeći osnovne ideje iz Papina pisma i ovim se prikazom želi pridonijeti boljem poznavanju sv. Ambrozija, biskupa i teologa koji je, i nakon 1600 godina, suvremen i zanimljiv svojim životom, spisima, naukom i načelima po kojima je živio i koje je propovijedao.

1. Život

Ambrozije je rođen između 337. i 339. godine² u gradu Trijeru, današnja Njemačka, gdje njegov otac, kao pretorski upravitelj Galije, bijaše visoki državni službenik. Nekoliko godina nakon Ambrozijeva rođenja umire mu otac, a majka se vraća u Rim zajedno s dvoje starije djece kćerkom Marcellinom i sinom Satirom. podrijetlom Ambrozije bijaše iz plemićke i kršćanska obitelji, koja se prije puno godina u Rim doselila iz Grčke, a čiji su članovi zauzimali važne položaje u društvu. Pripremajući se i sam za državnu službu, a primjereno i svom obiteljskom statusu, Ambrozije studira gramatiku, grčku i rimsku književnost, govorništvo i pravo. Već je u obitelji primio solidan kršćanski odgoj no nije kršten kao dijete. Prema ondašnjem običaju dublje poznavanje kršćanstva stječe u dugotrajnom katekumenatu. Čini se da je kao katekumen napisao i komentare nekih biblijskih tekstova. No vrlo je malo sigurnih povijesnih podataka iz rimskog razdoblja Ambrozijeva mladenaštva. Zna se da je njegova sestra Marcelina primila 353. godine, u bazilici Sv. Petra, »djevičanski veo« od pape Liberija I. Godine 368. dobiva državnu službu odvjetnika na sudu u Sirmiumu, današnjoj Srijemskoj Mitrovici.³ Odvjetnička je služba omogućila Ambroziju da dobro upozna sve slojeve društva, vjerske i političke prilike naših krajeva onoga doba, što će poslije dobro upotrijebiti u pastoralnom radu. Oko godine 370. imenovan je kao *consularis Liguriaie et Aemiliae*, odnosno oblasni upravitelj sa sjedištem u Milanu, upravo u vrijeme velikog sukobljavanja katolika i arijanaca.⁴ Kada je Ambroziju bilo otprilike 40 godina, oko 370.,

2 Neslaganje u određivanju godine rođenja posljedica je različitog tumačenja jednog teksta iz Ep. 59,4. Osim podataka iz njegovih spisa glavni izvor za Ambrozijevu biografiju ostaje spis *Vita Ambrossi*, koji je na Augustinov poticaj, godine 422., sastavio Paolin iz Milana. Spis je vrlo zanimljiv i koristan premda treba oprezno prosuđivati njegovu povijesnu vrijednost, budući da je prvotno riječ o hagiografskom a ne o povijesnom spisu. Od suvremenih izdanja toga spisa upućujem na: Paolino, *Vita Ambrossi*, ed. A.A.R. Bastiaensen, Milano 1975., koji je ponovo izdan zajedno s prijevodom i komentarima 1982. godine.

3 Usp. Paolino, *Vita Ambr.*, 5,1–2.

4 Arijanizam bijaše široki heretički pokret, nazvan po svome začetniku Ariju (256–336), koji je naučavao da Isus nije Bog, da nije od Boga rođen niti jednake naravi s njim nego samo stvorenje. Tom su pokretu pristupili mnogi vjernici i biskupi, a često je uživao i potporu državne vlasti. Na Nicejskom saboru 325. odbačen je Arijev nauk a proglašen

umire milanski biskup Ausencije pripadnik arijanske sljedbe. Pri izboru novog biskupa došlo je do žestokih sukoba katolika i arijanaca, pa je morala intervenirati državna uprava. Kao upravitelj Ambrozije je uspješno smirio pobunu, nakon koje su suprotstavljene strane zajednički njega izabrale za biskupa, premda kao katekumen još nije bio ni kršten.⁵ Razumljivo je njegovo opiranje da kao katekumen prihvati biskupsku službu za koju je trebao i carevo dopuštenje.⁶ Nakon careva pristanka i obećanja da će osigurati mir u gradu, Ambrozije prihvaća izbor. Protivno običaju da se novoobraćenici postavljaju za tako važne službe u Crkvi,⁷ u samo tjedan dana bio je kršten 30. studenoga i za samo tjedan dana, 7. prosinca 374. godine, zaređen za biskupa.⁸ Svjestan svoje nedovljne teološke pripremljenosti započinje ozbiljno studirati Bibliju, pod vodstvom svećenika Simplificijana, koji će ga naslijediti u vođenju milanske biskupije. Poznavanje Svetoga pisma produbljuje studijem spisa ranijih kršćanskih pisaca, navlastito Origenovih, Atanazijevih i Bazilijevih. Njihov je utjecaj vidljiv u mnogim Ambrozijevim spisima.

U pastoralnom djelovanju velike je poteškoće stvarao jaki utjecaj arijanske sljedbe koja se bila snažno proširila i u zapadnom dijelu carstva. Budući da ni car ni državne vlasti nisu ništa poduzimali, Ambrozije postaje nositelj borbe protiv toga krivovjerja i najzaslužniji za njegovo suzbijanje. Njegovom je zaslugom izabran za biskupa u Sirmiumu gorljivi pristalica pravovjernog nauka Nicejskog sabora. Posebna se prigoda u borbi protiv arijanizma pružila Ambroziju godine 378. kada je u Sirmiumu susreo cara Gracijana, koji ga je zamoli za pouku u pravoj vjeri. Ambrozije je carevu naklonost iskoristio za sve odlučnije i češće nastupe protiv Arijevih sljedbenika. Uspio je dobiti natrag baziliku koju su arijanci nezakonito zauzeli. Mnogi njemu pripisuju i carski edikt iz 380. godine kojim se postrožuje odnos prema krivovjercima. Ambrozije je odlučno nastupao i protiv ostataka poganske religije i pokušaja obnavljanje poganskih obreda. istodobno marljivo organizira duhovni i pastoralni život svoje velike biskupije. Neumoran i vrstan propovjednik oduševljavao je slušatelje a među njima i Augustina kojega je Ambrozije krstio 387. godine.⁹ Poticaj pučkoj

ispravan, koji je sadržan u riječima Nicejskoga vjerovanja: »Boga od Boga, svjetlo od svjetla, pravoga Boga od pravoga Boga, rođena ne stvorena istobitna s Ocem...«

5 Pripovijest da je Ambrozije izabran za biskupa na usklik nekog dječaka: »Ambrozije biskup!«, držali su legendarnom već stari povjesničari. Usp. Paolin, *Vita Ambr.*, 6; Rufin, *Hist. eccl.*, II,11.

6 Usp. Paolino, *Vita Ambr.*, 6; Ambrozije, *Ep.*, 21,7.

7 Usp. 2. kanon Nicejskog sabora.

8 Usp. *Vita Ambr.*, 9,2–3.

9 Ovako Augustin opisuje susret s Ambrozijem: »U Milanu počoh k biskupu Ambroziju, koji je bio poznat cijelom svijetu kao jedan od najboljih ljudi, a bijaše pobožan štovalac tvoje. Njegovi su govori tada revno pružali tvome narodu snagu tvoje pšenice, veselje tvoga ulja i trijeznu opojnost tvoga vina (Ps 81,17; 45,8). K njemu sam bio vođen od tebe nesvjesno, kako bih po njemu bio svjesno vođen k tebi. Primio me očinski onaj Božji čovjek i mome se dolasku obradovao s ljubavlju dostojnom biskupa. I ja sam ga zavolio...« *Confess.*, 5,13,23.

pobožnosti bijaše pronalazak tijela, do tada nepoznatih mučenika Gervazija i Protazija,¹⁰ koje je Ambrozije svečano prenio u netom sagrađenu baziliku. Taj će postupak postati uzor za slične prijenose relikvija, a štovanje pronađenih mučenika ubrzo se proširilo izvan Milanske biskupije. Treba istaknuti Ambrozijevu zauzetost za odgoj klera i osoba Bogu posvećena života kao i njegovo nastojanje oko obnove i obogaćenja liturgijskih slavlja. Odlučno se zauzimao za socijalnu pravdu, za siromašne i obespravljene. Oštro je kritizirao nepravedno bogaćenje, navlastito uz pomoć zelenaških kamata i drugih načina iskorištavanja tuđe bijede. Njegove su riječi u obrani jednakosti i ravnopravnosti među ljudima jasne i uvijek suvremene: »Jedna je te ista narav majka svih ljudi, i zato smo svi braća rođeni od jedne jedine i iste majke, povezani istim vezom rodbinstva.«¹¹

U Ambrozijevu je životu značajna njegova politička djelatnost i odnos prema državnoj vlasti, kojoj je lojalan ali i odlučan kada je trebalo braniti vjersku i crkvenu samostalnost. Političku djelatnost pokretali su uglavnom pastoralni razlozi, odnosno opasnost koja je od arijanizma prijetila kršćanstvu. Smrću cara Valentinijana I. (375.), vlast su formalno preuzela dvojica njegovih nedoraslih sinova, Gracijan i Valentinijan II., no stvarno je gospodarila njihova majka Justina, gorljivi pristaša arijanizma. Invazija gotskih arijanskih plemena dovela je u opasnost i Crkvu i državu. Jedna od oznaka arijanizma bijaše i olako podvrgavanje državnoj vlasti, kojoj su priznavali pravo odlučivanja u posve vjerskim pitanjima. Već su cara Konstantina smatrali »biskupom biskupa«. Ambrozije je ispravno prosudio da je arijanizam poslužio Gotima kao sredstvo što lakšeg ulaska u rimsko carstvo. Nekada su se, kaže Ambrozije, identificirali s domovinom a sada je to Crkva.¹² Problemi koji su u potonjim stoljećima nastali iz tijesne povezanosti Crkve i države, pokazali su koliko je bila ispravna Ambrozijeva intuicija o pogibeljnosti poistovjećivanja vjere i politike. Treba napomenuti da je i sam Ambrozije ponekad upadao u sličnu pogrešku poistovjećujući kršćane i rimske građane, što se očitovalo osobito u njegovu odnosu prema Židovima, koji ponekad bijaše više politički nego kršćanski.¹³

Braneći crkvene i kršćanske interese Ambrozije se nije susprezao od protivljenja državnoj vlasti. Tako je godine 385. odbacio carev zahtjev da se jedna bazilika prepusti arijancima. Na ponovni je pokušaj nasilnog zauzimanja bazilike organizirao i vjernike koji su masovno, ali bez nasilja, obranili zauzimanje

10 O tome govori Augustin u *Ispovijestima*: »U to si vrijeme spomenutom svome biskupu otkrio u viđenju gdje su pohranjena tjelesa mučenika Gervazija i Protazija, koja si kroz tolike godine sačuvao od kvarenja u riznici svoje tajne, da ih odande izneseš u pravi čas i da preko njih obuzdaš srdžbu žensku, ali kraljevsku. Kad su ih naime otkrili i iskopali te ih s dostojnom počasti prenosili do Ambrozijeve bazilike,...« *Confess.*, 9,7,16.

11 Ambrozije, *De Noe*, 26, 94.

12 *Usp. Ep.*, 20,12 (PL 16,997).

13 Podsjećam na slučaj paljenja židovske sinagoge, koju je oštro osudio car Teodozije, dok je Ambrozije uzeo u zaštitu počinitelje, te je utjecao na cara da počinitelji ne budu kažnjeni. *Usp. Epp.* 40 i 41 (PL 16, 1101s).

crkve. Svjedok tih događaja bio je i sv. Augustin, koji je tada boravio u Milanu.¹⁴ Posebno se žestoko Ambrozije usprotivio postavljanju za biskupa caričina kapelana, pristaše arijanizma, i objavi carskog edikta koji arijance izjednačuje s ostalima, a sve crkve stavlja caru na raspolaganje. U spomenutom su ediktu objavljene i oštre prijetnje onome tko se tome usprotivi. Takvo je ponašanje Ambroziju bilo neprihvatljivo pa je sazvao biskupe na dogovor o načinu postupanja. Osobno je caru napisao pismo¹⁵ u kojem protestira protiv njegove tiranije, ističući da se samo u Crkvi, a ne u carskoj palači, mogu rješavati crkvena pitanja. Nije se pokolebao ni pred prijetnjom progonstva, pa ni onda kada je vojska okružila crkvu u kojoj je bio zajedno sa svojim vjernicima.

Ambrozije ipak ne bijaše u trajnom sukobu s državnom vlašću, naprotiv, često je nastojao surađivati, navlastito u sučeljavanjima s arijanizmom, židovstvom i poganstvom. Vjerojatno pod Ambrozijevim utjecajem mladi se car Gracijan odrekao poganskog naziva »*Pontifex maximus*«, te je naredio da se ukloni poganski kip iz rimskog senata. Kada su senatori pokušali nagovoriti cara Valentinijana II. da se vrati uklonjeni kip, Ambrozije se tome odlučno usprotivio. Suradnja se pojačala osobito s carem Teodozijem, koji je već od početka dolaska na vlast nastojao, osobito na Istoku, suzbiti hereze i poganstvo.¹⁶ Teodozije je 27. veljače 380. godine objavio carski edikt kojim je vjera Katoličke crkve postala jedina carski zakonita. Ta je odluka postala prethodnica potonjem zakonu kojim je car Justinijan proglasio kršćanstvo državnom vjrom. Nakon pobjede nad uzurpatorom Maksimom (388), Teodozije postaje jedini istinski nositelj carske moći, dok je šesnaestogodišnji Valentinijan II. posjedovao vlast samo nominalno. Za careva boravka u Milanu Ambrozije često boravi u carskoj palači.¹⁷ Želeći očuvati i ojačati jedinstvo carstva Teodozije je čvrsto stao na stranu pravovjerja, što je učvrstilo i produbilo njegovo prijateljstvo s Ambrozijem. Prijateljavanje s carem nije ga, međutim, priječilo da bude kritičan i odlučan u pitanjima u kojima se nisu slagali. Do neslaganja je došlo osobito u ljetu 390. godine, kada je nakon uhićenja poznatog cirkuskog borca te radi velikih poreza, u Solunu otpočela pobuna protiv carske vlasti. Nakon umorstva vojnog zapovjednika grada, Teodozije je naredio pokolj koji je trajao nekoliko sati i u kojem je stradalo oko sedam tisuća ljudi. Na taj je zločin Ambrozije odlučno reagirao,¹⁸ upozorivši u pismu cara da neće moći slaviti »Božansku žrtvu« u njegovoj prisutnosti, ako se prije ne pokaje i ne izvrši javnu pokoru za taj veliki grijeh. Tim je postupkom Ambrozije pokazao moralni autoritet Crkve koja poziva na obvezu poštivanja zakona vlastite savjesti,

14 Usp. *Confess.*, 9,7,15–16.

15 Usp. *Ep.*, 21 (PL 16, 1003–1007). Pismo je upućeno caru Valentinijanu II. u ožujku 386. godine i jedno je od njegovih najvažnijih političkih pisama.

16 Godine 381. sazvan je, na Teodozijev poticaj, sabor u Carigradu, da bi se napokon riješio problem arijanizma.

17 Usp. *Ep.*, 57,4 (PL 16,1176).

18 Usp. *Ep.*, 51. (PL 16,1160).

istodobno ne dovodeći u pitanje carev politički autoritet. Nakon upornog inzistiranja car je popustio, prihvatio je osmomjesečnu pokoru, nakon koje se pomirio s Crkvom na Božić 390. godine, javno priznajući pred narodom svoj grijeh.¹⁹ Nakon tih događaja učvstila se veza Ambrozija i cara, koji je izdao dodatne zakone protiv pogana i heretika. Teodoziju, koji je umro 395. godina, Ambrozije je održao nadgrobni govor.

Smrću cara Teodozija smanjuje se i Ambrozijev politički utjecaj, pa se on revnije posvećuje pastoralnoj i duhovnoj djelatnosti u vlastitoj biskupiji, no to će trajati kratko. Dvije godine poslije, 4. travnja 397., u Milanu umire Ambrozije, najveći biskup milanske biskupije i jedan od velikana ranog kršćanstva.

2. Spisi

Pastoralna, politička i socijalna djelatnost uvelike je utjecala i na Ambrozijevo pisanje, koje je odraz i potpora njegovoj bogatoj aktivnosti. U brojnim djelima susreću se sve književne vrste koje su uobičajene u ranokršćanskoj literaturi a tematski se mogu grupirati u egzegetske, moralne, dogmatske i pastoralne spise.²⁰ Vrlo je teško točno odrediti vrijeme nastajanja pojedinih spisa.

Najbrojniji su Ambrozijevi egzegetski spisi u kojima slijedi uglavnom Origenovu i Filonovu metodu alegorijskog, tipološkog i moralnog tumačenja biblijskih tekstova. Osim komentara Lukina evanđelja, svi se odnose na Stari Zavjet. *Hexameron* – tumači pripovijest iz Knjige postanka (1,1–26), odnosno stvaranje svijeta u šest dana. Sadrži vrlo lijepe opise prirode. Riječ je o devet govora izgovorenih u jednom tjednu a potom publiciranih u šest knjiga. U sastavljanju toga djela lako je uočljiv utjecaj istoimenog Bazilijeva spisa te Origena i Hipolita. *De Paradiso* – slijedeći Filonov komentar Ambrozije tumači biblijski tekst o zemaljskom raj u istočnom grijehu. *De Cain et Abel* – obrazlaže razliku između Kainove i Abelove žrtve. *De Noe* – govori o Noinoj lađi kao o slici ljudskog tijela, o potopu, o Noinoj dobroti i Kamovoj zloći. *De Abraham* – spis je sastavljen u dva dijela od kojih je prvi više moralnog karakter, obraća se katekumenima i detaljno iznosi Abrahamovu povijest. Drugi je dio sustavniji, tumači savez s Abrahamom i vjerojatno bijaše namijenjen onima koji su već bili kršteni. *De Isac et anima* – brak između Izaka i Rebeke opisuje kao alegoriju ujedinjenja Krista i duše. Glavna tema djela nije Izakova povijest, nego rasprava o duši, pa je to razlog da se ponekad to djelo susreće naslovljeno *De Anima*. Na to se djelo nastavlja *De bono mortis* – u njemu su predstavljene

19 Povijesno je neutemeljena pripovijest životopisca (usp. *Vita Ambrosii*, 24) prema kojoj je Ambrozije zaustavio cara na ulazu u crkvu zapriječivši mu ulazak.

20 Ambrozijevi su spisi objavljeni u raznim izdanjima od kojih su važnija: PL 14–17; neki svesci CSEL i Sch. Posebno je značajno najnovije dvojezično izdanje Ambrozijevih spisa: *Sancti Ambrosii episcopi Mediolanensis opera*, Milano–Rim, 1977–1994. Vrlo je malo Ambrozijevih tekstova prevedeno na hrvatski jezik.

tri vrste smrti: duhovna (po grijehu); mistična (po identifikaciji s Kristom); fizička (odvajanje duše i tijela). Smrt je predstavljena kao vrijednost. *De fuga saeculi* – djelo je vjoratno nastalo nakon Teodozijeve smrti, a u njemu Ambrozije govori o ispraznosti svijeta kojega se kršćanin treba čuvati. *De Jacob et vita beata* – premda se spominje u naslovu, spis ne govori puno o Jakovu nego o sreći mudra čovjeka. *De Joseph* – citirajući biblijske tekstove o patrijarhu Josipu, njegov lik tumači tipološki, uzimajući ga kao primjer univerzalnosti Kristova spasenja. *De Patriarchis* – slijedeći Filonovu i Hipolitovu alegorijsku egzegezu tumači Jakovljeve blagoslov. *De Helia et Ieiunio* – sadrži tri dijela a uočljiv je jak utjecaj Bazilijevih propovijedi o postu, pijanstvu i krštenju. Kritizira način života bogatih. *De Nabuthae historia* – na primjeru tragične Nabotove sudbine, kojega je dao pogubiti kralj Ahab, Ambrozije neizravno kritizira religiozne i društveno–političke prilike svoga vremena. *De Tobia* – uz kratak osvrt na prva poglavlja knjige o Tobiji, oštro kritizira škrtost i lihvarstva. *De interpellatione Job et David* – na Jobovu i Davidovu primjeru govori o ljudskoj krhkosti te o prividnoj sreći i blagostanju zlih. *De apologia prophetae David* – opisujući Davidove grijehe Ambrozije upozorava da i kraljevi mogu teško sagriješiti ako njima ovladaju strasti. Čini se da aludira na cara Valentinijana II. koji je podržao arijanizam i bio umiješan u neke zločine. *Enarrationes in XII Psalmos Davidicos* – sadrži dvanaest propovijedi u kojima komentira neke psalme. Spis nije nastao istodobno a posljednju redakciju doživio je nakon Ambrozijeve smrti. *Expositio Psalmi CXVII* – komentar je najdužeg psalma u kojemu Ambrozije tumači dvadeset dvije kitice psalma, u isto toliko propovijedi, dajući vjernicima korisna sredstva za postizavanje savršenosti. *Expositio Evangelii secundum Lucam* – Ambrozijevo je najopširnije egzegetsko djelo i jedino koje komentira Novi zavjet. Za razliku od Augustina, Jeronim nije oduševljeno primio to djelo, smatrajući ga origenovim plagijatom. Komentar je ubrzo postigao velik uspjeh i ugled.

Moralno–asketski spisi čine važnu skupinu Ambrozijeva književnog stvaralaštva. *De Officiis ministrorum* – slijedi Cicerona u naslovu, podjeli i sadržaju djela. U tri se knjige govori o čestitosti i koristi te o opreci među njima. Stoički moral koji polazi od čovjeka, zamjenjuje kršćanskim koji polazi od Boga. Knjiga je prvotno namijenjena svećenicima. *De virginibus* – traktat je u tri knjige namijenjen sestri Marcelini. Pripada ranim Ambrozijevim spisima u kojima je vidljivo njegovo dobro poznavanje antičke kulture i ranijih kršćanskih spisa. Moralni su pogledi vrlo jasni, pokazuje uravnotežen i pozitivan stav o braku. To je prvo djelo u zapadnoj kršćanskoj literaturi koje raspravlja o posvećenom djevičanstvu. *De viduis* – potiče na ostajanje u udovištvu ali ne zabranjuje ponovnu udaju. *De virginitate* – brani stavove koje je obradio u *De virginibus*. O djevičanstvu je Amrozije napisao još dva spisa: *De institutione virginis* – u kojem predstavlja Mariju kao model djevičanstva i brani njezino djevičanstvo nakon poroda; *Exhortatio virginitatis* – u kojem veliča vrijednost djevičanstva.

Među dogmatske se spise ubrajaju: *De fide ad Gratianum* – poučava Gracijana u vjeri a protiv arijanske hereze. Primijetan je jak utjecaj Atanazija, Bazilija, Didima i Hilarija. *De Spiritu Sancto* – nastavlja raspravljati teme iz prethodnog djela. Dokazuje božanstvo Duha Svetoga i raspravlja o njegovoj ulozi u Trojstvu. *De Incarnationis Dominicae Sacramento* – spis je sastavljen iz dva dijela od kojih je prvi dio izrečena propovijed a drugi pismeni odgovor na Gracijanovo pitanje: *quomodo possunt ingenitus et genitus esse unius naturae atque substantiae?* U odgovoru se osjeća jak utjecaj Atanazija i Bazilija. *Explanatio Symboli ad inittandos* – tumačenje je vjerovanja. Često se osporavalo Ambrozijevo autorstvo toga djela, isto vrijedi i za spis *Expositio fidei*. *De Mysteriis* – skup je propovijedi u kojima se Ambrozije obraća novokršćenicima. Govori o krštenju i euharistiji, tumačeći njihovu simboliku primjerima iz Pisma. *De Sacramentis* – zbirka je propovijedi koje je Ambrozije održao novokršćenicima o krštenju, potvrdi i euharistiji. Djelo je, čini se, nastalo iz stenografskih zapisa, što potvrđuje i određena nedorečenost i neuređenost toga spisa. *De Paenitentia* – Ambrozije u dvije knjige raspravlja protiv novacijanove hereze koja Crkvi niječe mogućnosti opraštanja grijeha. *De Sacramento regenerationis sive de philosophia* – jedno je od rijetkih Ambrozijevih djela koje nije sačuvano u cijelosti nego samo u fragmentima.

Uz navedene spise treba spomenuti Ambrozijeve govore, pisma i himne. Govori su i pisma su važni za poznavanje i procjenu njegova utjecaja na crkvenu politiku onoga vremena. Osobito je iz pisama vidljiva njegova odlučnost u obrani pravovjerja, ali pokatkad i pretjerano krut stav prema umirućem poganstvu i oštro protivljenje židovstvu.²¹ Ambrozijevi su himni uglavnom sastavljeni povodom sukoba s arijancima oko preuzimanja jedne bazilike u Milanu. Uz psalme moljeni su i himni čija je tematika manje biblijska, a više je vezana uz slavlje mučenika, apostola i drugih liturgijskih slavlja. Himni su imali važnu ulogu u povijesti razvoja liturgije i kršćansko pjesništvo na Zapadu. Postoje i drugi spisi koji su bili pripisivani Ambroziju a koje suvremena istraživanja dokazuju kao neautentična, između ostalih: *Hegesippus sive de bello judaico*; *Lex Dei sive mosaicarum et romanarum legum collatio*; *De lapsu virginis*; *Te Deum*.

3. Nauk

Ambrozije ne bijaše izvoran mislilac, nije u teologiji i egzegezi donio nove pomake ni značajne sinteze. U njegovim je spisima lako uočljiv veliki utjecaj Origena, Euzebija, Kapadočana i drugih kršćanskih i poganskih autora kako grčkih tako i latinskih. Kao izvrstan poznavatelj grčkog jezika, Ambrozije je postao važan širitelj bogate pisane ostavštine istočnih ranokršćanskih pisaca,

21 Usp. osobito *Ep.*, 74 (PL 16,1251–1257).

koji su svoja djela sastavljali na grčkom jeziku. Istančanim osjećajem za pravovjernost nauka i praktičnošću u primjeni, on vješto izbjegava nejasnoće u formulacijama osnovnih vjerskih istina, a grčku sklonost spekulaciji primjereno je prilagodio latinskom smislu za praktičnost. Zanimljivo je da nema osobito pozitivan stav prema filozofiji, smatra je čak opasnom.²² Premda Ambrozije nije imao namjeru stvoriti cjelovit i izvoran teološki sustav, jedva da je za to imao i vremena i talenta, ipak je postao jedan od najvećih svjedoka pravovjerja Zapadne i Istočne Crkve. Njegov su nauk i terminologija o Presvetom Trojstvu jasniji od prethodnika i izravna su priprava na Augustinove formulacije. Odlučno brani nauk o *izlaženju* Duha Svetoga od Oca i Sina (tzv. *filioque*): *Spiritus Sanctus procedit a Patre et Filio*.²³ Naučava istinsko božanstvo Duha Svetoga i njegovu potpunu jednakost s drugim dvjema osobama u Trojstvu.

Prvi na Zapadu uočava poguban nauk koji je o Kristu širio Apolinarije, te odlučno brani da su dvije naravi savršeno ujedinjene u jednoj Kristovoj božanskoj osobi. Značajan je i Ambrozijev nauk o milosti koji citira i dalje razvija Augustin. O istočnom grijehu govori kao o grešnom stanju, koje baštini svaki čovjek, pa zato djecu treba krstiti. On istina još jasno ne razlikuje sâm istočni grijeh i njegove posljedice što će razjasniti tek Augustin, ali se podudara sa svojim velikim učenikom o podrijetlu moralnog zla, čiji izvor vidi u čovjekovoj slobodnoj volji.

Posebno su važne Ambrozijeve misli o sakramentima, o kojima se u to vrijeme malo raspravlja a pisana su svjedočanstva prava rijetkost. On jasno govori o žrtvenom karakteru Euharistije, za koju je prvi koristio izraz *missa*. Sakramentalna javna pokora dopuštena je jednom u životu.²⁴ *Quia sicut unum baptisma, ita una paenitentia, quae tamen publice agitur*. On govori i o privatnoj pokori koju treba prakticirati svaki dan za lake grijeha (*delicta leviora*), a obavlja se bez posredstva Crkve. Govoreći o krštenju ustraje i na vrijednosti krštenja želje. Premda je pod jakim Origenovim utjecajem ne prihvaća njegove eshatološke zablude a pridonio je ispravnom nauku o anđelima i štovanju svetaca. Značajna je i njegova mariologija. Rijetko Mariju zove *mater Dei*, vjerojatno radi pastoralne razboritosti; postojala je naime opasnost poistovjećivanja s kultom božice Cibebe. Odbacuje mišljenje prema kojem je Marija trpjela bolove pri porodu, a vjerojatno je prvi na Zapadu koji brani Marijino djevičanstvo u porodu (*in parto*). Govoreći o Mariji rado koristi izraze *Sveta Marija* i *Sveta Djevica*. Smatra da je Marija živjela bez grijeha i uzima je kao uzor svake kreposti. Ambrozije ipak nije smatrao da je Marija začeta bez istočnoga grijeha.

Istaknimo još i značaj Ambrozijeve ekleziologije u kojoj se zalaže za nutarnje jedinstvo svih crkâvâ koje osigurava povezanost s Rimskom crkvom.²⁵

22 Usp. *Exp. Ps.*, CXVIII,22,10.

23 Usp. *De Spiritu Sancto*, I, 119–120.

24 Usp. *De paen.*, I,16,90; II,10,91–97.

25 Usp. *Epp.*, 11,4;42,1,12; 56,7; *De Sacr.*, II,1,5.

Ambrozije bijaše i vrstan moralist, što je vidljivo iz mnogih spisa u kojima raspravlja o moralnoj pokvarenosti svoga vremena, o odnosu prema materijalnim dobrima, zlorabljenju vlasti, ili brani dragovoljno djevičanstvo. Ambrozije preuzima mnoga stoička moralna načela, sukladna s kršćanstvom, navlastito iz Cicerenova djela *De officiis*.

4. Naglasci iz apostolskog pisma Ivana Pavla II. »Operosam diem«

Kao jedan od četvorice velikih zapadnih Crkvenih otaca,²⁶ Ambrozije je stoljećima bio značajan autoritet u teologiji i predmet štovanja pobožnoga puka. Potvrđujući prošlost papa, u svom apostolskom pismu, želi Ambrozijev lik pridružiti skorašnjem jubileju, ističući posebno neke odlike iz njegova života, kao primjer i poticaj za nadolazeće tisućljeće.

Čvrsto oslanjanje na Riječ Božju prva je Ambrozijeva odlika koju papa ističe: »Ambrozije nam može biti učitelj i vođa: on naime bijaše odličan egzegeta Biblije, koju je uzimao kao uobičajeni predmet svoje kateheze. Sva su njegova djela tumačenje Nadahnutih knjiga.«²⁷ Ukorijenjen u kršćanskoj tradiciji Ambrozije upućuje na cjelovito čitanje Biblije, u kojem će se uz doslovni smisao svetog teksta nalaziti i dublji, koji prosvjetljuje ljudsko ponašanje i govor o Kristu. Čitati Pismo znači, ustvari, čitati Krista: »*Scripturam lectio ipsa est Christi lectio.*«²⁸ Za Ambrozija: »... *mare est Scriptura divina, habens in se sensus profundos et altitudinem prophetorum aenigmatum, in quod mare plurima introierunt flumina.*«²⁹ Bogatstvo i ozbiljnost biblijskog teksta, te u njemu prisutne poteškoće, ne dopuštaju površnost u pristupu. Uvjeren da je Biblija duhovna hrana, Ambrozije ju uporno tumači vjernicima u liturgiji, propovijedima i spisima. On ne govori o Bibliji, nego, kako to ističe Papa: »... *govori Bibliju*, koja je postala kao intimna supstancija njegovih misli i riječi. (...) Žarko želim da njegov primjer potakne da se Biblija stavlja sve više u središte kršćanskog života i da se čita s onom vjerom i onom dubinom s kojom je Milanski biskup bio izvrstan uzor i siguran učitelj.«³⁰

Godišnjica se Ambrozijeve smrti podudara, u pripravi na veliki Jubilej s godinom posvećenoj Isusu Kristu. Kao odlučni sljedbenik i branitelj nauka Nicejskog sabora, Ambrozije će postati stožer pravovjerja u teologiji o Trojstvu i Kristologiji, osobito na Zapadu. Naučava da između Oca, Sina i Duha Svetoga postoji razlika a ne zbrka, postoji distinkcija a ne odvojenost i mnoštvenost.³¹ O Isusu kaže da: »... *cum Patre semper et in Patre semper est*,«³² da je od njega

26 Ostala su trojica: Jeronim, Augustin i Grgur Veliki.

27 *Operosam diem*, II,14.

28 Usp. *Operosam diem*, II,14.

29 Usp. *Ep.*, XXXVI,3.

30 Usp. *Operosum diem*, II,16.

31 Usp. *De fide*, V,19,228.

32 Usp. *De fide*, IV,8,88.

rođen i poslan na svijet da objavi Oca. Jedinstveni plan spasenja koji je Bog objavio u Starom zavjetu, ostvaren je Kristovim dolaskom u Novom zavjetu. Misterij Kristova utjelovljenja i otkupljenja, Ambrozije ne doživljava uopćeno nego osobno. Spasitelj je došao u svijet »radi mene«, »radi nas«. ³³ Utjelovljenjem se Isus ljubavlju povezoao s ljudima, koja je u spasiteljskoj patnji zasljeđila usred ponižavajućeg razapinjanja na križ. Iz Kristove spasiteljske muke nitko nije isključen: »*Non unus homo, sed totus in omnium redemptore mundus intrabat.*« ³⁴ Ambrozije je jasno zastupao da su u Kristu dvije naravi, ljudska i božanska, pa će njegov nauk uvelike pomoći potonjim kristološkim definicijama. ³⁵

Uz Ambrozijev prinos u očuvanju i formuliranju pravovjernog teološkog nauka papa ističe i njegovo pastirsko i učiteljsko djelovanje koje i danas, na prijelazu u novi milenij, može potaknuti u vjernicima čežnju za svetošću, obraćenjem, intenzivnijom molitvom i prihvaćanjem bližnjega. ³⁶ Taj kršćanski napor nije zatvoren, niti je svrha sam sebi, nego je usmjeren k što intimnijem sjedinjenju s Bogom, u kojem duša može iskusiti puninu spoznaje i ujedinjenja u ljubavi. Važno je, međutim, imati na umu da se ništa ne postiže sam, jedino je Krist posrednik, vođa i put. ³⁷ Ambrozije ističe da iz hodnje prema Kristu nije nitko isključen, to putovanje nije rezervirano samo za izabrane. Svi mogu dospjeti k Njemu slušajući Riječ Božju, sudjelujući u sakramentima, obdržavajući zapovijedi. Tim su mislima prožete Ambrozijeve propovijedi, osobne pouke pripravnicima za primanje sakramenata, navlastito krštenja. Upravo Ambrozijev nauk o sakramentima papa povezuje s pripravom na Jubilej i s nastojanjem sakramentalnog buđenja, ističući posebno: »ponovno otkrivanje Krštenja kao temelja kršćanskog opstojanja.« ³⁸ Posebnu važnost za kršćanski život ima Euharistija, stvarno prisutni Krist koji svednevice prinosi spasonosnu žrtvu. Zanimljivo je da već Ambrozije preporučuje svakodnevnu pričest: »*Accipe quotidie, quod quotidie tibi prosit! Sic vive, ut quotidie merearis accipere!*« ³⁹ Za razliku od opijenosti vinom koje uzrokuje teturanje i posrtanje,

33 Usp. *De fide*, II,7,53; 11,93; *De interpell. Iob et David*, IV,4,17; *De Iacob et vita beata*, I,6,26; *Expositio ev. sec. Lucam*, II,41.

34 Usp. *De fide*, IV,1,7.

35 Vrijednost Ambrozijeva kristološkog nauka pokazuje i tekst kojeg su preuzeli opći sabori u Efezu (431.) i u Kalcedonu (451.). »*Servemus distinctionem divinitatis et carnis. Unus in utraque loquitur Dei Filius, quia in eodem utraque natura est; etsi idem loquitur, non uno semper loquitur modo. Intende in eo nunc gloriam Dei, nunc hominis passiones. Quasi Deus loquitur quae sunt divina, quia Verbum est, quasi homo dicit quae sunt humana, quia in mea substantia loquebatur.*« Usp. *De fide*, II,9,77.

36 Usp. *Operosam diem*, IV,23.

37 »*Omnia Christus est nobis (...) si vulnus curare desideras, medicus est; si febris aestuas, fons est; si gravaris iniquitate, iustitia est; si auxilio indiges, virtus est; si mortem times, vita est; si caelum desideras, vita est; si tenebras fugis, lux est; si cibum quaeris, alimentum est.*« (*De virginitate*, 16,99).

38 Usp. Ivan Pavao II, *Tertio Millennio adveniente*, 41, AAS 87 (1995), 32.

39 *De sacramentis*, V,4,25.

»opijenost Duhom« proizvodi trijeznost duha i ukorjenjuje u Krista.⁴⁰ Papa smatra da je Ambrozije izrazom: »sobriam ebrietatem Spriritus« (trijejna opijenost Duhom), htio sažeti svoje shvaćanje duhovnog života, koji je zahtijevan i privlačan, stvaran i uronjen u misterij. Papina je želja da i današnja Crkva posluša Ambrozijev snažan i privlačan poziv.⁴¹

Velo zahtijevan duhovni hod kojeg postavlja Ambrozije, vodi vjernika sve većem jedinstvu s Kristom i međusobno. Upravo u tome vidi papa snažan poticaj za sve koji se zalažu za ekumenizam. Vrijeme u kojem je Ambrozije živio bijaše prožeto teškim doktrinalnim i drugim problemima koji su ugrožavali jedinstvo kršćanske zajednice. Jedinstvo su ugrožavali arijanizam, trinitarne i kristološke zablude, ipak je pobjeđivao napor i želja da se jedinstvo očuva, što je vidljivo u sazivanju ekumenskih sabora koji su donijeli znamenite odluke i jasne teološke formulacije. Veliki osobni prinos jedinstvu dao je i Ambrozije. Već smo spomenuli važnost njegovih kristoloških formulacija koje su prihvaćene i na Istoku, njegovu odlučnost i autonomnost u odnosu na državnu vlast, u čemu će ostati trajni primjer potonjim vremenima. Papa posebno ističe kao važnu i znakovitu činjenicu da Ambrozija uvažavaju Zapadna, Istočna crkva kao i reformirane crkve. Zanimljiva su i njegova razmišljanja o odnosu prema nekršćanima: »*non refugere eos, qui a nostra fede et consortio separati sint, eo quod et gentilis, qui fuerit acquisitus, quo gravior fuerit assertor erroris, eo vehementior possit fidei defensor exsistere.*«⁴² Premda su sada druga vremena, papa smatra da Ambrozijev primjer, širina njegove kulture, čovjekoljublje, odlučnost protiv nepravde i ugnjetavanja, dosljednost pogleda i nauka, mogu privući mislitelje budućnosti.⁴³

Posljednji dio svoga pisma naslovljen »*Sit in singulis Mariae anima*«,⁴⁴ Papa je posvetio Ambrozijevu odnosu prema Mariji o kojoj je napisao značajne teološke rasprave i ispjevao prekrasne himne. Ambrozije detaljno raspravlja o Marijinim krepostima, nutarnjem životu, odnosu prema radu i molitvi. Iz spisa i rasprava vidljiva je njegova iskrena pobožnost prema Mariji, Isusovoj majci, slici Crkve i uzoru kršćana. Marija je na poseban način uključena u povijest spasenja kao Majka i Djeвица. Stojeći pod križem pokazala se kao jaka i velikodušna žena, svjesna svoje uloge koja joj je povjerena, spremna da je izvrši bez obzira na žrtve. Ipak, zaključuje papa: »Milanski biskup koji je toliko slavi i ljubi, ni jednog trenutka ne zaboravlja da je ona sva podređena i u odnosu na Krista, jedinog Spasitelja.«⁴⁵

40 Usp. *De Sacramentis*, V,3,17.

41 Usp. *Operosam diem*, IV,28.

42 *Exameron*, III, XIII, 55.

43 Usp. *Operosam diem*, V,30.

44 *Expositio ev. sec. Lucam*, II,26.

45 Usp. *Operosam diem*, VI,32.

**ST. AMBROSE – THE ONE THOUSAND SIX HUNDRED YEAR
ANNIVERSARY OF HIS DEATH****Anto MIŠIĆ****Summary**

The one thousand six hundred year anniversary of death of St. Ambrose was the occasion for which the Pope John Paul II announced his apostle letter »Operosam diem« in which he described the life, pastoral and literal practice of this 4th century Milan bishop pointing out his actuality in th etime around the year 2000. Following the structure of the Pop's letter, this portrayal aims to show the basic facts about St Ambrose's life, work, pastoral and social activitis. Of Roman background, he was born in Trier and spent most of his life and work in Milan at first as a high state official and later as a bishop. His pastoral practice was marked by the fight against the Arian heresy but he was also very active as a preacher - as such he influenced th econversion of St Augustian, spiritual education of priests - and above all rememberd as a person who devoted all his life to God.

His political and social influence is great and considerable and his relation with cezar Theodosius is of special importance. Beside his pastoral activities Ambrose is also important as an author of many literary works which could be thematically classified into exegetic, which would be the majority of all his works, and moral, dogmatic and pastoral. The influence of pagan and Christian writers particulary Cicero, Origen, Eusebius, Kapadotian is noticable in his work. Although he cannot be called an original thinker, Ambrose was a very important propagator of the early eastern Christian authors whose ideas he transmitted with a feeling for orthodoxy od science and pragmatism of appli-cation. He is one of the most important witnesses of orthodoxy in the western Christianity. This witness role in particular is what the Pope points out in his apostle letter.

